

ZASNIVANJE DIJELA UPITNICE ETNOLOŠKOG

ATLASA DUGA I ZVIJEZDE U VJEROVANJU

(TEMA 147:6-9)

Jadran Kale
Županijski muzej
Šibenik, Gradska vrata 3

UDK 39:398.3:521/523
Pregledni članak
Primljeno 19. II. 1997.

U ovom radu nastoje se utvrditi izvori na kojima se zasniva drugi dio 147. teme iz upitnice Etnološkog atlasa *Duga i zvijezde u vjerovanju* u kojem se postavljaju pitanja o predajnim poznavanjima noćnog neba. U usporedbi s literaturom poznatom u vrijeme objavljivanja upitnice, kao i do tada arhivirane rukopisne građe pretpostavljiv je udio koji je u zasnivanju upitnice imalo rukopisno gradivo izvan poznatih arhiva, te se u usporedbi sa sličnim izdanjima nastoji odmjeriti istraživački doprinos koji je na uskom polju strukovnog zanimanja za predajno poznavanje nebeskih svjetlila, postavila ovako sastavljena upitnica.

Pokušaj uspostavljanja ljudskog reda u prirodi najočitiji je u različitim vidovima razvrstavanja i imenovanja. Umijeće prepoznavanja i razredbenog povezivanja prirodnih činjenica prvi je korak u ovladavanju njima, pa stoga u osnovi svakog gospodarenja počiva neka vrsta razdiobe vezane uz imenovanje i pridružene označavajuće sadržaje. Prema Lévi-Straussovom mišljenju, ljudima svojstvena želja za redom namiruje više intelektualne no korisne potrebe, jer razvrstavanje već ima vlastitu vrijednost (Lévi-Strauss, 1978:48). Zasnivajući svoju pionirsku etnotaksonomijsku studiju na predajnim razvrstavanjima životinjskih vrsta, Simpson smatra klasifikaciju općim i najmanjim zahtjevom bivanja ili preživljavanja (1961:3, prema Berlin, 1992:5).

Jedino mjesto gdje se opsežan Etnološki atlas (EA) od predajnih preoblika prirodnih tvari zanimanjem približava etnotaksonomijskim temama, i koji je u sastavljanju pitanja sličan dijalektnom kvestionaru, je upitnica 147. teme *Duga i zvijezde u vjerovanju* (Upitnica, 1967) gdje se od šestog do devetog pitanja postavlja 19 različitih potpitanja vezanih uz zvijezde, planete, Mliječni put i meteore. Već u prethodnoj, 146. temi *Drveće u vjerovanju i kazivanju*, niz imena različitih prirodnih vrsta može se doznati tek iz prerazvrstavanja odgovora na pitanja o predajnim svojstvima drveća - pri čemu, dakako, niz imenovanih vrsta nije cjelovit. Jednostavan oblik početka pitanja da treba "navesti s v e poznate domaće nazive..." u upitnici 147. teme nam je stoga zajamčio iznimno etnotaksonomijsko vrelo, a nastavljajući naputkom da se "uza s v a k i naziv označi" niz određenih opažanih obilježja jednom je prosto narječnom nizu odgovora dodao predložak za dometanje etnografskih sadržaja.

Pitanja iz ovog dijela upitnice zauzimaju tri stranice četvrtog sveščića, pokrivajući imenske, pripovjedne i primjenljive predajne sadržaje. Popraćena su s četirima ilustracijama za prepoznavanje karakterističnih oblika zvjezdanih skupova Plejada, zvijezda Oriona, Velikog medvjeda sa zvijezdom Sjevernjačom i Kasiopeje. Kao i kod svih drugih tema sadržaji izdanja sveščića na različitim jezicima tadašnje federacije nisu mijenjani, pa isti upiti o predajama svojstvenim različitim narodima čine raznojezične upitnice bez razlike kojemu su kazivaču u izdanju namijenjene. Četvrta je upitnica popunjena u ukupno 2515 mjesta, od toga u 1019 mjesta s hrvatskim ili s dijelom hrvatskog življa. Popunjenost odgovorima je vrlo dobra, pa se je npr. u svega 3% od svih odgovora na pitanje o poznavanju Plejada mjesto za pisanje ostavilo praznim ili je odgovoreno da takva predajna znanja ne postoje. Na ovome su gradivu dosad zasnovana svega dva objavljena rada: Matičetov je upotrijebio i pedesetak do tada pristiglih odgovora iz Slovenije (1972:99), a ukupni je kartografski opus iz ovog dijela upitnice ukratko predstavljen 1995. u sklopu članka o hrvatskim etnoastronomskim izvorima (Kale, 1995:113-114).

Nedostatak rada s upitnicama, kojima se pred kazivačima koriste ponekad neizvješteni bilježitelji, može se pratiti i u ovom skupu odgovora. Naime, dovoljno je pasivno potvrditi pročitano formulaciju pitanja da bi u krajnjoj kartografskoj obradi došli do znaka jednakovrijednog onome za neko opširno kazivanje. Najsigurniji su se odgovori očitovali u onim upitnicama koje su popunjene još i podacima što nisu sadržani u samom pitanju¹, a takvih je npr. među odgovorima na potpitanje 6Ba (Plejade) bila trećina od svih potvrđenih odgovora (Kale, 1989:8). S druge se strane dalo razaznati više nizova

¹ Npr. u upitnicama popunjenim među hrvatskim stanovništvom 600 puta su zaokružene ponudene mogućnosti za prepoznavanje ilustracija, od toga 170 puta pod imenima za koja je sigurno da se ne odnose na označeno zvijezde ili skup zvijezda, dok je u 63 prilike uz odgovore doctana i vlastita predodžba izgleda zvjezdanog lika.

jednolično ponavljajućih odgovora koji su, u nekim slučajevima, mogli biti povezani i s određenim bilježiteljima².

Raščlanjivanje je odgovora pokazalo da je opisana etnotaksonomijska crta ove teme EA ujedno i izvrsna zgoda za uočavanje razilaženja kulturnog tumačenja od stvarnih prirodnih obilježja označenog oblika. Prva nedoumica rukopisnog rada bila je vezana uz 14 pobrojanih tipova odgovora koji bi u bilo kojoj provjeri osnovnog astronomskog znanja bili prekríženi kao netočni (Kale, 1989:8). No, kako s istim temama pokazuju već i primjeri iz klasične književnosti, pa i starije slikovne idealizacije, predstavljanje bezličnog zvjezdanog skupa za okrugli ili poimanje sedam zvijezda tamo gdje ih je u stvarnosti vidljivo samo šest (Kale, 1995:115), uz niz drugih promatračkih previda koji su možda sjeli na podatno prijamno mjesto za takva uopćavanja, svakako o kazivačima kao o kulturnim bićima mogu govoriti mnogo, a o njima kao o izvještenim astronomima tek malo. Čini se da predaja u poimanjima prirode nalazi sasvim dovoljno mjesta za ljudski dodir, koji uz načine razvrstavanja uživa i slobodu zaokruživanja opažene forme tamo gdje kao da kulturni obrazac preteže nad prirodnim.

Razvrstavanje odgovora po formulacijama upitnice daje mjesta i nekim primjedbama vezanima uz oblik postavljenog pitanja ili uz oblikovanje ilustracija za prepoznavanje pri radu s kazivačem³. Ne bi se moglo reći da je

² Npr. u krajevima pohađenim od više bilježitelja upitnice pod signaturama 214, 234, 242 i 244; 346, 347, 348, 349 i 350; 430, 431 i 432; ili 1101, 1102 i 1103.

³ Npr. ime nepoznatog nebeskog svjetila može se ubicirati određivanjem položaja u vremenu kad je vidljivo što se pokušalo postići potpitanjem uz imenske oblike (šesto) "kad se mogu vidjeti" imenovane zvijezde. Zbog dvostrukosti ritma izmjene nebeskog svoda nad nama, dnevnog i godišnjeg, pitanje je neupućenom bilježitelju od slabe koristi. Djelomično odgovaranje u smislu godišnjeg doba ili doba noći nije potpuno i jedino se s odgovorom o karakterističnoj visini i strani svijeta u određeno doba noći navedenog godišnjeg doba može sigurno odrediti o kojem je neubiciranom svjetilu riječ.

Predajno poznavanje dvostruke pojavnosti planeta Venere pokušalo se utvrditi pitajući (6Ab) je li se njena večernja i jutarnja pojava "drže za jednu ili za dvije različite, posebne zvijezde", tj. "vide li se one uvijek ili katkad ne", i "zašto?" Nepotpunom formulacijom pitanja o jednostrukoj ili dvostrukoj pojavnosti Venere, gdje bi se dodatkom pitanja o mogućnosti njihova opažanja iste noći (što nikako nije moguće) moglo doći do provjerenog predajnog opažanja, u upitnici je nesigurnom kazivaču bilo moguće neprovjerivim odgovorom o jednostrukosti pojava Danice i Večernjače stvoriti etnologov utisak o uznapredovaloj predajnoj opažajnosti u zabilježenoj tradiciji. Etnologu su ovakva dovijanja pri odmjerenju sročenosti pitanja u upitnici karakteristična kao svojevrsna metodološka pripomoć, korisna zbog vremenske i sudjelujuće zakirutosti etnografskog rada zasnovanog na upitnicama velikih projekata (napose kartografskih, gdje su u obradi korisniji kraći i izriješni odgovori). Naravno da bi svaka nedoumica o predajnom poimanju Venerine pojave, likovima predočenim na noćnom nebu ili ikakvoj drugoj etnografskoj nejasnoći najbolje bila razriješena tako da nam kazivač pokaže što se naziva kojim imenom - bilo noću ili u neko drugo doba godine.

Ilustracijama uz stupce pitanja može biti upućeno niz zamjeraka. Očito raspolaganje samo olovnim tiskarskim slogovima u kojima se sjaj prikazanih zvijezda nije mogao predstaviti točkama različitih promjera, već se služilo slabo prilagodljivim točkama i križićima, u mnogome im je smanjilo svrsishodnost. Ovu tiskarsku neprilagodljivost prati i više grešaka: u Plejadama je

posve izostao međustrukovni dosluh s prirodoslovljem, jer se u upitnici EA prvi put u nekom etnološkom izdanju južnoslavenskih naroda pojavljuje višestruka popratna ilustracija zvijezda i zviježđa⁴. Međutim, narav morfoloških nepreciznosti s ilustracijama upućuje na načelnu zahtjevnost etnotaksonomijskih pobrojavanja, gdje metodološki pristup valja dovesti u odmjerenu vezu primjenljivog humanističkog i prirodoslovnog znanja.

*

Zasnivanje sadržaja promatranog dijela upitnice EA može se pratiti uspoređujući sadržaj pitanja s etnografskim gradivom i studijama objavljenim do zaključivanja upitnice u periodici i među knjižnim izdanjima, nakon čega bi se mogao pretpostaviti i pripremni udio poznatog i nepoznatog rukopisnog gradiva. Prema objavljenosti do sredine šezdesetih, publicirani bi se prinosi u najvećoj mjeri imali potražiti u periodici zasnovanoj na prethodnim hrvatskim etnološki značajnim upitnicama - na Radićevoj upitnici iz 1897. i na Kukuljevićevoj upitnici iz 1851., koje obje donose i upite o predajnim sadržajima vezanima uz nebeska tijela⁵, potom i u drugim postojećim

umjesto najsajjnije sastavne zvijezde Alkione takvom istaknuta Maja, a zbog prekomjerne odmaknutosti Merope i Elektre zvjezdani je skup neprepoznatljiv; zviježđa Oriona i Kasiopeje okrenuta su u položaje u kojima ih se na našim širinama rjeđe može vidjeti; uz nerazmjernost razmještaja zvijezda Orionu je zvijezda σ smještena s krive strane njegova pojasa i šteta je da nije naznačen i čitav niz slabijih zvijezda oko τ Oriona, za koje se može pretpostaviti da su bile imenovane *Malim koscima*; također je slabijom oznakom sjaja prikazana i zvijezda γ Velikog medvjeda. Čini se da su ove ilustracije ujedno bile i jedine koje u cijeloj upitnici EA nisu tiskane s olovnog klišeja za crtež što bi po svojoj prilici riješilo najveći dio nezgrapnosti nastalih pri oponašanju likova tiskanjem slovnim slogom.

Nesnalazjenje kazivača (i bilježitelja) među ponuđenim ilustracijama očito je po tome što su u upitnicama znali biti doctavani svi likovi već prisutni među ilustracijama. Tako je među hrvatskim kazivačima uz 250 prepoznavanja prve ilustracije kao Plejada (od čega je 24 očito pogrešnih) zabilježeno i 17 vlastitih crteža za drugu ilustraciju (Orion, gdje su od predajne važnosti bile samo zvijezde u Orionovu pojasu i one ispod njih) uz 118 odabiranja ilustracije (od čega 58 očito pogrešnih) je i 28 crteža za treću ilustraciju (Veliki medvjed sa Sjevernjačom) uz 188 odabiranja ilustracije (od čega 46 očito pogrešnih) prisutno je 7 doctanih predodžaba zviježđa dok je ilustracija zviježđa Kasiopeje od 44 odabiranja među kazivačima imenovanjem prepoznata samo dvaput, a vlastitih crteža nije bilo. U četiri primjera zabilježen je crtež zviježđa Labuda (kao *Križ*), koje nije prikazano ponuđenim ilustracijama, a dvaput je to bilo i neprikazano zviježđe Sjeverne krune (kao *Kolo*).

⁴ Prvi ustanovljivi crtež o nekom pojedinom zviježđu u etnološkom tekstu vezanom za južnoslavenske narode nalazi se u radu Matije Valjavca iz 1867. ("Narodne priče, navade, stare vere", u: *Slovenski glasnik* 10, Celovec 1867, 220-222), i odnosi se na višestruke predajne likove videne u zviježđu Oriona (po: Matičetov, 1972:69).

⁵ Radićeva je formulacija: "Kad bismo čovjeka iz naroda upitali: što je i gdje je u i s t i n u sunce, mjesec itd., što bi odgovorio? Koje zvijezde pozna narod?" (1897:70, XII.1.a.1). U 22. od 26 "pitanja na sve prijatelje domaćih starinah i jugoslavenske povjestnice" Kukuljević moli čitatelje Arkiva odgovoriti na pitanja: "Kako zove kod vas puk pojedine zvijezde, što mu je mliječni put ili nebeski pas? Šta pripovijeda o vlastaricah (Siebengestirn), o koscih, o kolih, o kresanju zvjezdah (...)"

periodikama, a zatim i u studijama o usporedivim sadržajima u narodnoj epici, u rasponu od nebeskih personifikacija u Nodilovu radu do astronomske Jankovićeve raščlambe koja, unatoč vezanosti uz srpsku predaju sabire i općejužnoslavensko gradivo (Janković, 1951). Međutim, ovi su doprinosi slabo varijantni s narječnim oblicima predajnih imena, a teško je ustanoviti i pojedinosti o njihovoj zemljopisnoj zastupljenosti, tako da je pri sastavljanju kartografske upitnice primjenljivost te prve slavenske knjige o pučkoj astronomiji⁶ mogla biti ograničena na osnovne oblike imena vezanih uz pojedine nebeske likove. Preostaju još poznati arhivirani rukopisi među kojima je ovom temom najopsežnija disertacija Marina Šemudvarca *Narodna vjerovanja o Mjesecu kod Hrvata* iz (1946), i sama zasnovana na piščevoj upitnici koju su tijekom dvije ratne godine popunili učenici zagrebačke Nadbiskupske klasične gimnazije u 42 pristupiva hrvatska sela⁷, za koju se čini da piscima upitnice EA nije bila zanimljiva ili nije bila poznata, jer su upiti o predajnim poimanjima Mjeseca posve izostali; naposljetku su od poredbene vrijednosti mogle biti i etnološke studije o ovim temama iz drugih i udaljenijih zemalja⁸.

Gradivo namaknuto bilježenjima po Radićevoj upitnici je, sudeći po narječnim oblicima koji se navode u upitnici EA, bilo osnova za postavljanje pitanja vezanih uz hrvatske predaje⁹. Osim pojedinih primjera zabilježenih u Poljicima, Prigorju i Samoboru¹⁰, iz objavljena se gradiva mogu uočiti i prenesene formulacije - poput pojašnjenja među navodnicima da se *Katarinsko*

(1851:242). Vlastarice i Kosci upućuju na zaključak da je Kukuljević ova svoja pitanja mogao zasnovati na potvrdama s prostora između Međimurja, Moslavine i Turopolja.

⁶ Kasnije su, uopće među rijetkim izdanjima ove vrste, izašle knjige Marie Gładyszowe (1960), i nastavni udžbenik Marie Eduardovne Rut (1987).

⁷ Šemudvarac se pisanja ove disertacije prihvatio nakon završenih studija teologije i biologije, na poticaj dr. Aleksandra Gahsa. Upitnicu je sastavio uz pomoć knjige *L'Astrologie populaire et l'influence de la lune* Paula Santyvesa. Upitnice su popunjene u 6 mjesta iz Prigorja, 3 mjesta iz Moslavine, 13 mjesta iz Srijema i Slavonije, 4 mjesta iz Podravine, 2 mjesta iz Međimurja i iz 5 mjesta iz Bačke. Mjesta s hrvatskog juga, koja su bila nedohvatna zbog rata, obrađena su po gradivu iz *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena* i iz *Glasnika Zemaljskog muzeja u Sarajevu*. Od čitave disertacije danas je dostupan jedino izvadak od 18 stranica, pohranjen u knjižnici Bogoslovnog fakulteta u Zagrebu koji je, srećom, bio naveden u referalnom pregledu disertacijskih radova obranjenih na zagrebačkom Sveučilištu do vremena izdvajanja Bogoslovnog fakulteta iz njegovog okvira.

⁸ Npr. zanimljiva studija *The astronomical knowledge of the Maori, genuine and empirical, (...)* koju je 1955. u Wellingtonu objavio Elsdon Best, poticajem rabljivu, makar i po navedenim kvantifikacijama poznavanja svjetlila noćnoga neba (str. 37, i dr.).

⁹ Zanimljivo je da u upitnici nije posegnuto za narječnim oblikom *Volujari* (za Veliki medvjed) iz ZbNŽOJS I:259 (M. Zorić: "Kotari", 259-260), gdje se nalazi i rijedak navod imenovanja zvijezdice Alkor *štenetom*.

¹⁰ Npr. ZbNŽOJS X, 1905:298 (F. Ivanišević: Poljica, 181-307) za *Gospino kolo, Sv. Petra križ*, ili za mornarsko ravnjanje po zvijezdi *Tramuntani*; ZbNŽOJS XIII/1, 1908:108 (V. Rožić: Prigorje, 16-112) za *Lastizare*; ZbNŽOJS XIX, 1914:219 (M. Lang: Samobor, 193-320) za *Rimsku daću, Velike i Male kosce, Katarinsko kolo, Šamarni križ i Furmane*.

kolo nalazi "s one strane Rimske daće", kako je to u Samoboru zapisao Lang¹¹. Čini se da su navodi iz samog Kukuljevićeva upita, kao i podaci iz odgovora po ovoj upitnici, došli u drugi plan iza narječnih oblika i navoda s drugih mjesta, te nisu bili korišteni¹². U formulaciji upitnice nisu korištena ni dva navoda iz Maretićeva rada, od kojih navod *kupioca* predstavlja jednu od dvije uopće poznate hrvatske potvrde - vrijedne pri rekonstrukciji najsloženije nebeske povorke među hrvatskim predajama, koja se smjestila na zimskom večernjem dijelu neba¹³.

Drugi citat pod znacima navođenja u promatranom dijelu upitnice EA odnosi se na zvijezde Labuda, viđeno kao Križ, i potječe iz *Glasnika Zemaljskog muzeja* (1907:314-315, cit. prema Janković, 1951:148). Od ostale postojeće periodike korišteni su navodi i iz *Srpskog etnografskog zbornika*, poput onih za imena zvijezda Vlašića i drugih (*Pirustija* kao ime neubiciranog zvijezda kojemu je u upitnici EA prenesen izvorni opis, SEZb 40:433, prema *ibid.*:149; makedonska imena *Sedam učara* za zvijezde Velikog medvjeda i *Nišajne* za zvijezde Orionova pojasa, SEZb 40:11, prema *ibid.*:145-146). U upitnicu EA je ušao niz efemernih imena sabranih u Jankovićevoj knjizi, poput drugog niza imena zvijezda Vlašića¹⁴, zatim Venerinih imena *Sjajnica* i *Ovčarica* (s popratnim opisom izlaska i položaja), *Nasredinovih kola*, *Jarmova*, zvijezde *Karvanke* i dr., te imena koja su ondje navedena iz pjesama i zagonetki, poput *Prehodnice*, *Kikindžinke* i dr. (1951:139-151).

Manji broj narječnih oblika iz upitnice EA još je neutvrđena izvora, poput imena Plejada kao *Hlastavice*¹⁵, *Stežerići*¹⁶, *Zapadnjače*¹⁷ ili *Kose*¹⁸, a također i podrijetlo upitane predaje o brojenju zvijezda, posebno kada ih broji žena s djecom¹⁹.

¹¹ V. prethodnu bilješku.

¹² Poput *Laha* i *Palica* iz štiva Josipa Potepana "Odgovor na pitanje društva za jugosl. poviest. i starine", *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* XI, 1872:253-263, sa str. 259-260, kojih nema u upitnici. Na žalost je izostao mogući detaljniji upit nastao na osnovi Kukuljevićeva pitanja o "kresanju zvezdah" o dobima i imenovanjima najbrojnijih opažanja meteora (npr. *Suze sv. Lovre*; o potankostima predajnog opažanja meteorskih rojeva v.: M. Matičetov, *Koroško zvezdno ime Škopnjekovo gnezdo, Traditiones* 1, Ljubljana 1972:53-64).

¹³ Uz *kupioca* to su još *lastori* (Maretić, 1882:172). *Kupioci* su još zabilježeni u rukopisu Etnološkog zavoda HAZU pod signaturom NZ 24. O hrvatskim i usporedivim slavenskim predajnim likovima u zvijezdu Oriona v. rad autora: Multiple features in the Orion constellation as recognized in Croatian folklore, *Narodna umjetnost* 33/1:209-221.

¹⁴ Zanimljiv je i etnografski prinos Otona Kučere koji je u drugom izdanju *Našeg neba* uvrstio i zapis imena zvijezda Vlašića iz Like (Zagreb, 1921:57), a nije korišten pri sastavljanju ove upitnice.

¹⁵ Matičetov prenosi *Lastovice* (1972:85).

¹⁶ Među slovenskim odgovorima na upitnice EA najbliži su *Štrožarići* (Kale, 1989:10).

¹⁷ Rijetki primjeri iz odgovora na upitnice EA se odnose na Liku, Podravinu i istočnu Bosnu.

¹⁸ Ime je osobeno za više zapadnoslavenskih naroda; u vezi s košnjom v. Maretić 1882:172.

¹⁹ Za usporediv navod v. Janković 1951:129. Na ovo se pitanje među odgovorima s upitnica EA susreću posve nasuprotni navodi, što će biti izneseno na zasebnome mjestu.

Među nekorištenim izvorima u oči najviše upadaju oni književni i leksikografski. Znajući da je već Zoranićevo nabranje noćnih svjetlila i svojevrsni imenski i problemski popis (s jedne strane, npr., u upitnici EA nedostajuća *Volopasnica, Zmaj, Veliki bivoli*, a s druge strane i neznano "zač se križa sfak boji", 1942:82), kao i za rječnike u koje su bila uvrštena i značajna bilježenja pučkih izraza (poput rukopisa Mijata Sabljara u Šulekovu znanstvenom rječniku, ili Pavlinovićevog rukopisa u Parčićevu rječniku)²⁰, te za Akademijin rječnik koji je u godinama sastavljanja upitnica već bio velikim dijelom referentan, ostaje tek za domišljanje što je na ovaj način još moglo biti provjereno.

Ipak je najveće sadržajno iznenađenje pri pretresanju ovih pitanja vezano uz nepodudarnosti obrađenih i objavljenih odgovora iz pionirskog kartografskog projekta poljskog *Atlasa kulture ludowej*, s upitnicama našeg pokrećućeg Atlasa. Poljski je projekt na razmjerno manjem broju bilježenih mjesta 1934. zasnovao Moszynski, a ulomak predaja o zvijezdama je zajedno s drugim podacima obradila i objavila Maria Gładyszowa. Ova vrsna studija o etnoastronomskim temama, kojoj su kazivači bili iz naraštaja rođenog oko 1850. (Gładyszowa, 1960:9), objavljena je upravo u tijeku priprava za osnivanje zagrebačkog Centra za etnološku kartografiju i početak objavljivanja sveščića upitnica, no još uvijek sedam godina prije izlaska posljednje upitnice, u kojoj se nalazi i 147. tema. Mogući dobitnik jasnijom formulacijom pitanja vjerojatno bi ponajprije bio skup pitanja oko trostrukih i višestrukih predajnih likova viđenih u zviježđu Oriona i njegovoj blizini, koji je u Gładyszowe opširno obrađen (1960:34-44), a gdje južnoslavenski materijali do sada raspoloživi rijetkim i katkad proturječnim navodima. Vrlo zanimljivo usporedno gradivo nude i odjeljci o pojavama Venere (1960:68-76, 128-134), Mliječnoj stazi (1960:77-89), i dr.

Ostaje zaključak da je u ovom uskom uzorku upitnice EA položena osnova koja je u vremenu objavljivanja bila referentna s neposredno dohvatnim etnografskim materijalom. Veliki omjer popunjenih upitnica u svim bilježenim sredinama potvrđuje da je ovaj terenski predložak bio savjesno pripremljen, a sročenošću i opremom prilagođen raznovrsnim okolnostima bilježenja. Osim manjih pojedinosti, upitnica je osigurala dotok hrvatskog predajnog gradiva koliko god su to zasnovanošću pitanja omogućavala raspoloživa bilježenja. Hrvatski je dio gradiva prikupljenog u EA povoljniju osnovu za izradu istančanije upitnice mogao steći uvidom u ranije objavljenu kartografsku studiju. Upitnica nije dijelila obilježje ranije objavljene knjige o predajnoj

Nejasna je pojedinost vezana uz navod *Robovog puta* u upitnici EA kao predloženog imena Mliječne staze, dok je u Schneeweisa posrijedi prenošenje naziva za dugu. V.: E. Schneeweis, *Grundriß des Volksglaubens und Volksbrauchs der Serbokroaten*, Celje 1925:50, prema Janković 1951:42.

²⁰ Nešto podrobnije o tome v.: Kale 1995:111-112.

astronomiji da se ukupna etnografska bilježenja među srodnim narodima saberu pod isključivim narodonosnim imenom²¹. Time je dostignut preduvjet za složenija bilježenja u zemljama bivše federacije u kojima nije bilo ovako istančane upitnice. Dio sadržaja ostvarenih upitnica za koji možemo pretpostaviti određene nedostatke kao da dijeli sličnu narav i današnjih strukovnih problema: inozemnu referentnost, međustrukovni dosluh ili, pak, završnu oblikovnu izvedbu. Konačno, poljska usporednica svojim kartografskim temeljem i vremenom objavljivanja osigurava i još jednu pojedinost za podsjećanje, jer bi tridesetljetno razdoblje između pokretanja projekta i objavljivanja detaljne tumačenjske i kartografske studije u našem slučaju imalo isteći baš nekako u naše vrijeme.

LITERATURA

- BERLIN, Brent: *Ethnobiological classification*, Princeton U. P., Princeton, 1992.
- GLADYSZOWA, Maria: *Wiedza ludowa o gwiazdach*, Pan, Wrocław, 1960.
- JANKOVIĆ, Nenad Đ.: *Astronomija u predanjima, običajima i umotvorinama Srba*, SANU, Beograd, 1951.
- KALE, Jadran: *Asterizam Plejada u tradicijskim tumačenjima na području Jugoslavije*, Zagreb, 1989 (diplomski rad).
- KALE, Jadran: Izvori za etnoastronomiju, u: ur. Miroslav Berić i Vilijam Lakić, *Kučerin zbornik*, Astronomsko društvo Faust Vrančić i Gradska knjižnica Juraj Šižgorić, Šibenik, 1995, str. 103-120.
- LÉVI-STRAUSS, Claude: *Divlja misao*, Nolit, Beograd, 1978.
- MARETIĆ, Tomo: Studije iz pučkoga vjerovanja i pričanja u Hrvata i Srba, *Rad* 60, Zagreb, 1882, str. 117-202.
- MATICETOV, Milko: Slovenska ljudska imena zvezd in predstave o njih, *Anzeiger für Slavische Filologie* VI, Wiesbaden, 1972, str. 60-103.
- RADIĆ, Antun: Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* I, 1897, str. 1-88.
- RUT, Maria Eduardovna: *Russkaia narodnaia astronimiia*, Sverdlovsk, 1987.
- SIMPSON, G. G.: *Principles of Animal Taxonomy*, Columbia U. P., New York, 1961.
- ŠEMUDVARAC, Marin: Narodna vjerovanja o Mjesecu kod Hrvata (Izvadak iz doktorske disertacije *Narodna vjerovanja o Mjesecu kod Hrvata*), Zagreb, 1946 (rukopis 10-00-97, 18 str., knjižnica Bogoslovnog fakulteta u Zagrebu).
- Upitnica Duga i zvijezde u vjerovanju. Upitnica*, sv. IV., tema 147., str. 115-118, Etnološki zavod, Zagreb, 1967.
- ZORANIĆ, Petar: *Planine*, Zagreb, 1942 (pretisak).

²¹ Iz toga se je razloga Jankovićeve knjiga imala u stvari podrazumijevano čitati kao *Astronomija u predajama Južnih Slavena*.

FOUNDING A PART OF THE QUESTIONNAIRE OF THE ETHNOLOGICAL
ATLAS: *RAINBOW AND STARS IN BELIEFS* (TOPIC 147:6-9)

Summary

The article is concerned with the foundations of the ethnoastronomical part of the Ethnological Atlas questionnaire, created under the editorship of the late Branimir Bratanić in 1967. Literature and known manuscripts related to the issue and available at the time are compared with the contents of the questionnaire. It can be shown that the ethnoastronomical part of this questionnaire, as its only complete ethnotaxonomical part, did comprehend information based on important published and unpublished domestic sources. However, it can be assumed that the appropriate part of the Polish *Atlas kultury ludowej* and a book derived from it were not known at the time.